

Univerzita Palackého Olomouc

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

HUMORISTICKÁ PRÓZA ZDEŇKA JIROTKY

Humoristic prose of Zdeněk Jirotka

Bakalářská diplomová práce

Vladimíra Dobešová

3. ročník – prezenční studium

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích

Vedoucí práce: Mgr. Erik Gilk, Ph.D.

Olomouc 2008

Anotace:

Tato práce analyzuje prozaickou tvorbu Zdeňka Jirotky. V úvodní kapitole seznamuje čtenáře s autorovým životem a dílem. V dalších částech se podrobněji zabývá jeho romány a povídkovými soubory, odhaluje Jirotkův kritický postoj k žánrům populární literatury, popisuje prostředky komiky v jeho prózách a hledá příčinu zastínění většiny Jirotkových děl jeho populární románovou prvotinou. Autorčino stanovisko k této skutečnosti je vyjádřeno v závěru práce.

Klíčová slova:

Česká literatura 20. století, humoristická próza, Zdeněk Jirotka, populární literatura

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a použila jsem pouze uvedené prameny a literaturu. Rozsah práce činí 74600 znaků včetně mezer.

V Olomouci dne 29. března 2008

Vladimíra Dobešová

Děkuji upřímně panu doktoru Eriku Gilkovi za jeho ochotu, lidský, laskavý a vstřícný přístup při vedení mé práce a za cenné rady a připomínky.

Obsah:

Seznam zkratk.....	6
I. Úvod.....	3
II. Život a dílo.....	5
III. Romány	
1. <i>Saturnin</i>	7
2. <i>Muž se psem</i>	15
IV. Povídky	
1. <i>Profesor biologie na žebříku, Pravidla se změnila</i>	23
2. <i>Sedmilháři</i>	28
V. Humor Zdeňka Jirotky.....	32
VI. Zdeněk Jirotka a populární literatura.....	37
VII. Závěr.....	42
Literatura.....	44

Seznam zkratek

- S Saturnin, 2007
SN Saturnin, 1977
M Muž se psem
L Sedmilháři
P Profesor biologie na žebříku
Z Pravidla se změnila
E Encyklopedie literárních žánrů
T Slovník literární teorie
LN Literární Noviny – J. R. Pick: Profesor biologie na žebříčku
K Kultura – J. Opelík: Zklamání

I. Úvod

V naší zemi má humoristická literatura dlouholetou tradici. Její počátky sledujeme již v prvních letech devatenáctého století. Za základní intenci humoristického románu považuje Dagmar Mocná „zábavnost, s níž se může spojovat snaha o trefné vystižení specifického prostředí, chování a řeči svérázných typů.“ (E 261) Mezi konstitutivní témata podle ní patří „putování, nimrodství, sport, soužití lidí a konfrontace světa dětí se světem dospělých.“ (E 262)

Dílo Zdeňka Jirotky zařazuje Mocná k populárnímu typu humoristického románu, v němž „dominovala stejně jako v někdejších humoreskách situační komika, slovní vtip se vesměs omezoval na zálibu postav ve specifických průpovědích a tu takřka vůbec nebyly uplatňovány ‚intelektualizující‘ parodické postupy.“ (E 265)

Zdeněk Jirotka byl jedním z nejznámějších českých autorů humoristické prózy. Popularitu získal především díky své románové prvotině *Saturnin* z roku 1943. O rok později vydal další humoristický román *Muž se psem*, dále mnoho povídek a několik rozhlasových her. Autorova tvorba s výjimkou *Saturnina* se však nedostala do povědomí široké veřejnosti.

Doposud nebyla vydána žádná literárněvědná monografie zaměřená na dílo jednoho z nejznámějších českých humoristických prozaiků. Ani literárněhistorické studie o něm nepřinášejí mnoho poznatků, kritická recepce je více než skoupá. Tento fakt je paradoxem, neboť Jirotka byl, jak vyplývá z doslovů k dalším vydáním jeho románů, již svými současníky vnímán jako součást kánonu humoristické literatury.

Absence reflexe Jirotkova díla byla důvodem k napsání této diplomové práce. Je koncipována s cílem analyzovat všechny prózy Zdeňka Jirotky, odhalit v nich autorův kritický postoj k žánrům populární literatury, jehož tón se nese všemi zmíněnými díly, popsat prostředky komiky, které spisovatel ve své prozaické tvorbě užívá, a pokusit se nalézt příčinu skutečnosti, že většina autorových děl zůstává ve stínu slavného *Saturnina*.

První část bakalářské diplomové práce podává stručné informace o Jirotkově životě a shrnuje jeho tvorbu.

Ve druhé a třetí části jsou analyzovány humoristické romány *Saturnin* a *Muž se psem* a povídky vydané v souborech *Profesor Biologie na žebříku*, *Sedmilháři* a *Pravidla se změnila*. Čtvrtá část pojednává o prostředcích komiky, s nimiž se v autorově tvorbě setkáme.

Poslední část práce se zaměřuje na Jirotkovy invektivy vůči některým žánrům populární literatury. Ty neslouží pouze jako nástroj k pobavení, ale především varují před nebezpečím přílišného ovlivňování života jejich čtenářů.

II. Život a dílo

1. Život

Zdeněk Jirotko se narodil 7. ledna 1911 v Ostravě. V letech 1925-1929 studoval reálné gymnázium v Moravské Ostravě, v kvintě byl ale vyloučen pro použití třaskavých kuliček a kýchavého prášku na pana katechetu. Vyučil se zedníkem. Později absolvoval vyšší průmyslovou školu stavitelskou v Hradci Králové, kterou ukončil maturitou v roce 1933. Do roku 1939 sloužil jako důstojník pěchoty Československé armády v Košicích, Bánské Bystrici, Olomouci, Vyškově a Brně. Po ukončení služby se oženil. Mezi lety 1940-1942 působil jako úředník Ministerstva veřejných prací v oddělení připravujícím průplav Labe – Odra – Dunaj. V té době dospěl k rozhodnutí, že se stane spisovatelem.

Od roku 1940 psal do Svobodných (Lidových) novin, přispíval např. do rubriky *Pražský film*, a v roce 1945 se stal dokonce jejich šéfredaktorem. V letech 1951-1971 působil střídavě v redakci humoristického týdeníku *Dikobraz* (1951-1953, 1962-1971) a v Československém rozhlase (1953-1962). Stal se členem PEN-klubu. V roce 1971 nastoupil do důchodu. Zemřel 12. dubna 2003 ve věku 92 let.

2. Dílo

Zdeněk Jirotko je známý především jako autor humoristického románu *Saturnin*, který vyšel v roce 1943 jako jeho prvotina. V roce 1944 byl vydán román *Muž se psem* parodizující některé ustálené žánry populární literatury. V roce 1968 vyšel znovu v rozšířeném vydání. Následovala sbírka satirických a anekdotických povídek *Profesor biologie na žebříku* (1956). Autorovy příspěvky do pořadu Československého rozhlasu, v němž Jirotko účinkoval spolu s Vladimírem Kalinou, Ivanem Osvaldem, Jaroslavem Otčenáškem a Jindřiškou Smetanovou, tvořících skupinu vypravěčů redaktorky Dity Skálové, vyšly v jejich společné sbírce *Sedmilháři* (1969). Povídky, které nebyly doposud knižně publikovány, vyšly spolu s několika povídkami známými ze sbírky *Profesor biologie na žebříku* v souboru *Pravidla se změnila* (2000). Ten zahrnuje rovněž rozhlasové hry *Hvězdy nad starým Vavruchem*, *Rodinná tradice*, *Škola společenské výchovy* a *Zmizení K. Poplety*.

III. Romány

1. Saturnin

Děj

Mladý muž neznámého jména si najal sluhu Saturnina, který v krátkém období naplnil jeho klidný život nečekanými událostmi a neobvyklými situacemi. Přestěhoval jej z tichého domu na svou obytnou loď a rozšiřoval o něm historky, které z něj v očích jeho známých činily dobrodruha.

Na hausbot přijela mladíkova protivná ovdovělá teta Kateřina se svým nevychovaným osmnáctiletým synem Miloušem a nastěhovala se do jeho kajuty, což vysvětlila nutností pobytu svého údajně nemocného syna na čerstvém vzduchu. Saturnin ve městě koupil škrabošky čerta a Mikuláše a doporučil tetě, aby si je v noci nasadili na obličej, protože na lodi v noci řadí krysy. Tak se Kateřina s Miloušem ještě ten večer odstěhovali.

V létě mladý muž odjel se svým sluhou na třítydenní dovolenou k dědečkovi na venkov. Ve stejnou dobu tam pobývala i Kateřina s Miloušem a rodinný přítel doktor Vlach

Dědeček si Saturnina velmi oblíbil. Naučil se od něj zápas džiu-džitsu. Když jej pak předváděl svému vnukovi, poranil mu přitom nohu. Při odjezdu do nemocnice viděl mladík přijíždět slečnu Barboru Terebovou, kterou nemálo obdivoval. Dědeček ji pozval pravděpodobně na Saturninovu žádost. V nemocnici čekal se sluhou několik hodin na rentgen. Ten ukázal, že zranění kotníku není vážné a že se mohou vrátit k dědečkovi. Předpisy ovšem nedovolovaly, aby je sanitka odvezla, a tak byli rádi, že pro ně přijela Barbora. Domů se dostali dříve, než rozvodněná řeka strhla jediný most, který spojoval dědečkův dům s městem. Milouš se dovtípl, že jeho bratranec má rád slečnu Terebovou, a prohlásil, že si získá její přízeň. Saturnin se však postaral o to, aby se mu to nepodařilo. Trestal ho za jeho dotěrné chování, vymýšlel lsti, jimiž Miloušovi znepríjemňoval pobyt v dědečkově domě, přiváděl jej do trapných situací a způsoboval, že se mu stávaly záhadné groteskní nehody. Když Barbora večer našla Milouše ve svém pokoji a on odmítl odejít, poprosila Saturnina o pomoc. Ten Milouše odvedl za ucho do jeho pokoje a zamkl jej tam.

Kvůli bouři zůstal dům bez elektrického proudu. V noci si mladý pán vzpomněl, že viděl svého sluhu vypínat hlavní kontakt na rozvodné desce. Proud zase zapnul, což způsobilo rozsvícení světel a zvonění zvonku. Rychle kontakt vypnul, ale všichni v domě už byli vzhůru. Domnívali se, že v hale je lupič, a následovalo několik chaotických okamžiků.

Saturnin celou situaci využil ke zdůraznění odvahy svého pána. Když zmateným hostům vysvětloval, co se stalo, skutečnost upravil v jeho prospěch.

Protože docházely zásoby jídla, navrhl doktor Vlach, že všichni můžou jít do jeho srubu na kopci, tam se najíst a přespat, druhý den dojít kolem pramene řeky do města a zařídit opravu mostu.

Den před odchodem se ztratila část potravinových zásob a po kratším dědečkově vyšetřování se teta Kateřina přiznala, že je se svým synem snědla. Tento čin odůvodnila svými obavami, že zahynou. Nepochopila totiž, že dědečkově prohlášení, že členové neschopní namáhavé cesty budou ponecháni osudu, bylo míněno jako vtip. Po jejím odchodu z pokoje se Milouš omluvil, že nevěděl, odkud jídlo je, a vzdal se svého dalšího přidělu.

Během následujících dvou dní přišli všichni ke srubu doktora Vlacha, v němž přenocovali, a vydali se na cestu do města. Dědeček při té příležitosti pronášel na vyvýšeném místě slavnostní projev, lekl se Saturninova výkřiku a spadl, přičemž si pohmoždil záda, V cestě mohl pokračovat jen velmi pomalu, čímž způsobil zdržení. Skupina byla donucena přespat na louce.

Mladík se během dovolené sblížil se slečnou Barborou. Navzájem si projevovali svou náklonnost a večer se dokonce tajně políbili. Mladý pán pak udržoval oheň a zjistil, že Milouš pláče, protože je při polibku viděl. Tím získal sympatie svého bratrance, který byl do té doby přesvědčen, že Milouš má pouze špatné vlastnosti.

Třetí den přišli kolem druhého břehu řeky k dědečkovu domu a zjistili, že most už byl opraven.

Kateřina se ujala péče o dědečka, přestože o ni nestál. Nikoho k němu nepustila a snažila se jej donutit, aby jí odkázal všechn svůj majetek. Saturnin o tom věděl a vymyslel lest, aby jej dotěrné příbuzné zbavil. Dědeček se začal chovat jako blázen. Teta tvrdila, že je duševně zdravý a měl by napsat závěť. Když se dozvěděla, že v poslední vůli odkázal všechno na dobročinné účely, prohlásila, že je slabomyslný, čímž hodlala jeho závěť napadnout. Doktor Vlach ji upozornil, že se projevila jako velmi nemorální osoba, a teta odjela s ostudou.

Na konci dovolené Saturnin zůstal v dědečkově domě a jeho pán odjel se slečnou Terebovou zpět do Prahy. Před rozloučením mu Barbora nabídla tykání a přijala jeho pozvání na schůzku.

Teta Kateřina se brzy znovu bohatě provdala.

Postavy

Hlavní hrdina-vypravěč je třicetiletý slušný svobodný uhlazený pražský úředník, podle doktora Vlacha bez fantazie, touhy po dynamice a bez smyslu pro humor. Vypravěč sám zastává mínění, že fantazii má a své nedostatky vyvažuje mnoha dobrými vlastnostmi. K charakteristikám lidí, míst a situací využívá konfrontaci názorů svých a názorů doktora Vlacha, které jsou vždy protikladné. Vyjadřuje se mluvou vyšší společnosti, předem připravuje a pečlivě váží svá slova. Výstřední rozhodnutí najmout si sluhu změni jeho klidný život. Svým sluhou Saturninem je přestěhován z tichého domu na obytnou loď a jeho pověst nudného mladíka se změni na renomé světáckého dobrodruha. Tuto úlohu zpočátku přijímá nerad, ale později si uvědomí, že jej Saturnin vysvobodil z všednosti života, a je mu za to vděčný. Miluje a obdivuje slečnu Barboru, kterou poznal v tenisovém klubu, a získává si její náklonnost. Kvůli svým romantickým představám o lásce je ve společnosti milované dívky nervózní, ale její přítomnost jej těší.

Sluhu Saturnina charakterizuje jeho zaměstnavatel jako bílou vránu, blázna. Podle doktora Vlacha má vyhraněný smysl pro komiku, odvalu a temperament. Vystupuje korektně a s noblesou. Je to pohledný světlovlasý člověk, vzdělaný, poctivý a spolehlivý. Touží po dobrodružství a zábavě, čemuž přizpůsobuje veškeré své jednání. Nebojí se realizovat své nekonvenční nápady. Všechno, co dělá, slouží pro jeho vlastní pobavení. Přivádí lidi do nezvyklých situací a donutí je dělat to, co neměli v úmyslu. Nechápe, že většina lidí nemá smysl pro dobrodružství. Předvídá většinu nehod, které by se mohly stát, a je připravený jim čelit. Umí se vypořádat s otravnými společníky a zmást okolí rozporem mezi svými pokornými slovy a neuctivými činy. Svého pána v mnohém převyšuje především svou inteligencí, rozhledem a životním názorem.

Barbora Terebová je mladá, krásná, elegantní, klidná a usměvavá slečna. Ve své době je typickou moderní dívkou, hraje skvěle tenis, kouří cigarety, řídí automobil, obléká se sportovně a dává ruce do kapes. Nikdy neztrácí dobrou náladu a šíří ji kolem sebe. Okouzluje svým nezvyklým smyslem pro humor občas se projevuje jako šibalka. Bystrost a důvtip jí nejednou pomáhá při hodnocení situací. Svých cílů dosahuje šarmem a inteligencí.

Doktor Vlach, padesátiletý, duševně vyspělý vážený pán se smyslem pro legraci, dovede zmást člověka debatou, která začíná a končí stejným tématem, ačkoli jejím předmětem bylo něco úplně jiného. Vypravuje živě a zábavně a udivuje svou výmluvností. Dělí se s ostatními o svůj ucelený pohled na svět; vše hodnotí se sarkasmem. Někdy překvapuje svou škodolibostí.

Dědeček je inteligentní rozmarný muž, bývalý ředitel městské elektrárny, a proto je elektřina jeho koníčkem. Téměř všichni příbuzní usilují o to, aby jim odkázal svůj majetek. Dědečka baví pozorovat jejich snažení a způsoby, jak toho chtějí dosáhnout. Rád vzpomíná na dobu svého mládí a nazývá je starými dobrými časy. Při každé příležitosti vypráví historku, jak sloužil pod generálem Radeckým v Itálii a jak se tam do něj zamilovala krásná hraběnka. Vyjadřuje se poetickým jazykem. Nezáleží mu na tom, co si o něm myslí ostatní. Aby dosáhl svého, klidně se chová jako blázen. Má porozumění pro mladší generace.

Tetu Kateřinu, vdovu po továrníkovi, nemá její okolí v oblibě, protože se chová nepříjemně, sobecky a ironicky. Protivným hlasem reaguje na každou situaci příslovím. Chybí jí smysl pro humor a často se uráží. Chová se afektovaně a hystericky, její vystupování je teatrální. Nosí výstřední klobouky a hodně se maluje, ačkoliv to vůbec neumí. Při chůzi zvláště poskakuje. Manipuluje s lidmi tak zjevně, že to pozbývá účinku. Její manipulace spočívá v předstírání bezmocnosti a ubohosti, v přesvědčování o jejích nejlepších úmyslech a ve vyvolávání pocitu, že všichni jsou jejími dlužníky. Někdy lže a většině svých tvrzení pravděpodobně sama věří. Umí se přetvařovat tak, že jednou je sladká a úlisná, jindy krutá, buřičská, někdy podlézává nebo zbytečně ohleduplná. Touží po penězích, a když je získá, bezmyšlenkovitě je utratí. Pro peníze je schopná většiny skutků, které by slušný člověk nevykonal.

Milouš, osmnáctiletý syn tety Kateřiny, působí hloupě, ješitně a cynicky. Vyjadřuje se vulgárně. V některých situacích se však projevuje jako rozumný dospělý muž, čímž všechny překvapuje. Svou citlivost skrývá pod maskou světáckého domýšlivce. Marně usiluje o přízeň slečny Barbory.

Čas

Časový rámec příběhu tohoto románu je vyjádřen pouze implicitně. Nedožvíme se přímo, do jakého období je děj zasazen, ale určité skutečnosti napovídají, kdy se příběh odehrává. Ze zmínek o elektrifikaci, automobilech, o chování současných moderních žen, o působení továrníků, ale především z celkové atmosféry díla může čtenář vyvodit, že se jedná nejspíš o dvacátá léta dvacátého století.

Hlavní dějová linie se odvíjí chronologicky, dochází ovšem také k retrospekci, např. ve vzpomínkách hlavního hrdiny na jeho zesnulého strýce ve čtvrté kapitole.

Vypravěč vnímá čas subjektivně. Někdy mu běh času připadá pomalý, např. v šesté kapitole. Popisuje v ní první týden své dovolené u dědečka a píše: „Den se zoufale vlekl...“ (str. 50).

Jindy mu čas ubíhá rychle, např. v devatenácté kapitole se dočteme: „Jsem-li ve společnosti slečny Barbory, jsou hodiny až nesnesitelně krátké a den uteče jako sen.“ (str. 153).

Prostor

Prostorovým rámcem příběhu jsou dvě lokality, Praha a venkov. Jirotku většinou prostor zachycuje jako otevřený, jeho konkretizaci ponechává na čtenářově fantazii. Perspektivistické zobrazení užívá pouze v případech, kdy je to nutné k porozumění ději, nebo když chce navodit určitou atmosféru.

Město a venkov nekonfrontuje explicitně. Rozdíl mezi těmito dvěma místy je patrný v tom, jaké události se v nich odehrávají. Město zde představuje všednost a venkov naopak dobrodružství, odpoutání od každodennosti.

V románu nalezneme také topos přírody, a sice jako místo romantické, příjemné, malebné, tiché a uklidňující, kde člověk hledá pohodu a odreagování od starostí. Na druhé straně může příroda ukázat svou živelnou nespoutanost, moc a sílu v podobě průtrže mračen, bouře či povodně.

Formální výstavba z vypravěčského hlediska

Vypravěčem je jedna z postav, hlavní hrdina románu, účastník děje. Vyjadřuje se spisovným jazykem. Vedle monologů i dialogů se obrací k adresátům, ke čtenářům, navazuje s nimi kontakt. Tyto pasáže uvozuje např. výrazy „představte si“ (S 7), „dovolte, abych vám představil“ (S 20), nebo „jistě víte“ (S 153).

Svůj příběh vypravuje poté, co se odehrál, takže pokud popisuje děj nebo místa, používá čas minulý. K vyjádření obecných skutečností užívá čas přítomný, např.: „Podle mého názoru je k tomu potřebí tak neobvyklá dávka bláznovství, že každý rozumný člověk musí být jat údivem, že se takoví lidé mohou vyskytovat i mimo ústavy lidskou společností pro ně zřízené.“ (S 8) Čas minulý přitom střídá přítomným i v jednom odstavci, někdy dokonce ve dvou následujících větách, např.: „Doktor Vlach říká, že jsou to pocity zděděné po předcích, kteří žili v jeskyni. Vůbec se tenkrát vyjadřoval o mém bytě velmi hanlivě.“ (S 13) Nebo: „Málokdy něco kloudného vymyslím, ale když se tak stane, mám živelnou chuť přesvědčit se, zda jsem uvažoval správně. A tak se stalo, že jsem provedl něco, co jsem neměl dělat.“ (S 104) Pomocí času budoucího realizuje vypravěč předznamenávání budoucího děje, např.: „Až poznáte tetu Kateřinu, pochopíte proč.“ (S 14) Nebo: „Zítřka bude vyprávět dědeček.“ (S 82)

Řeč postav je od ostatního textu graficky odlišena uvozovkami. Vypravěč zachycuje monology a dialogy v přímé řeči. Dialogů ovšem v díle není mnoho a slouží jako prostředek k dynamizaci děje nebo k charakteristice postavy. Nejedná-li se ani o jeden z těchto prvků, je zachycením přímé řeči čtenáři naznačeno, že dialog je pro vypravěče důležitý. Jako příklad uveďme vypravěčův rozhovor s dívkou, kterou miloval, při němž došlo k ujednání jejich první schůzky. Ten je ve dvacáté třetí kapitole důsledně zachycen tak, v rozsahu několika stran, aby vyvolal dojem věrohodnosti.

Častěji se setkáme s nepřímou řečí, která tvoří přechod mezi pásmem vypravěče a pásmem postav. Vypravěč tak popisuje dialogy postav a tyto popisy uvozuje výrazy typu řekl, pravil, povídal, vypravoval, podotkl, zeptal se atp. Podle toho, jak jsou pro něj dialogy důležité, je zachycuje různým způsobem, většinou kompletně, jindy však pouze částečně, např. v první kapitole: „Když jsem se ho jednou ptal, co si má člověk se zdravým rozumem myslet [...], odpověděl, že je o tom velmi těžko rozhodnout, protože dnes už nikdo zdravý rozum nemá. Řekl, že my všichni jsme zapřáhli své mozky do služeb svých úzce specializovaných povolání a snažíme se ze všech sil, aby nám ostatní mozkové závity odumřely [...] Doktor Vlach mluvil ještě pět čtvrtí hodiny a já už si dnes dobře nepamatuji, o čem to bylo. Skončil tím, že se velmi pochvalně vyjadřoval o Pythagorovi.“ (str. 11-12)

Pásmo postav není realizováno jejich přímou řečí, ale dopisy. Např. v devatenácté kapitole čte slečna Barbora dopis, který napsal doktoru Vlachovi jeho známý, v kapitole dvacáté páté pak nalezneme dopisy, které dostal hlavní hrdina od Saturnina a dědečka.

Saturninův vypravěč subjektivně popisuje a hodnotí děj, postavy a prostředí, informuje čtenáře o svých pocitech, názorech a myšlenkách. Stanoviska ostatních postav zprostředkovává pouze tehdy, pokud jsou mu známa. Neví vše, něco si domýšlí a některé informace se dozvídá od jiných postav. Konfrontuje své názory s názory ostatních, čímž dává čtenáři možnost poznat různé pohledy na skutečnost, např.: „Teta Kateřina říká, že byl vědeckým pracovníkem. Já jsem toho názoru, že měl malou továrničku na nějaké čisticí prostředky, a Saturnin jednou řekl, že podle toho, co slyšel, to byla továrna na katastrofy.“ (str. 30, 31)

Kompozice

Román je vystavěn na principu kauzálním. Jedno téma vyplývá z druhého, z existence jednoho motivu vyplývají důsledky pro motivy další. Jejich řazení má racionální důvod.

Jirotka uplatňuje tektonickou výstavbu díla. Text má pevnou stavbu, úvod, obsahové jádro a závěr. Kompozice je uzavřená a symetrická.

Román je členěn na dvacet šest kapitol. Každá z nich je uvedena synoptickými titulky, které krátce charakterizují její obsah.

Autor zvolil v románu postup chronologický, retrospektivní a rámcový. Hlavní příběh, který tvoří vlastní děj, je odvíjen chronologicky. Do něj jsou zařazovány různé digrese. Jsou to na prvním místě vzpomínky, v nichž se vypravěč vrací k dějům, které předcházely ději hlavnímu a které slouží ke správnému pochopení příběhu. Např. ve čtvrté kapitole věnuje několik stran peripetiím svého strýce při chemických pokusech, přičemž se čtenáři dozvědí více o tetě Kateřině a vztazích v rodině.

Dalšími odbočkami jsou vyprávění postav vložená do vyprávění rámcového. V prvním týdnu dovolené se každý večer všichni sejdou a jeden z nich, pokaždé někdo jiný, vypravuje ostatním příběh, který si pro tento účel připravil. Např. v desáté kapitole vypravěč popisuje ostatním příhodu z návštěvy u svého známého, v patnácté teta Kateřina vypráví námět románu nebo v sedmnácté baví Saturnin ostatní historkou ze služby u svého bývalého pána.

Jinými digresemi jsou popisy postav a prostředí, dopisy, článek v novinách o Saturninově příhodě s lupičem (S 10, 11) či teorie doktora Vlacha o dělení lidských povah podle toho, jak se zachovají v poloprázdné kavárně před mísou koblih (1. kap.), o úpadku řemesel (3. kap.), o příslovích (12. kap.), o románech pro ženy (16. kap.) nebo o duševním zdraví (18. kap.).

Vypravěč často opouští děj v napínavém místě a zařazuje popisnou pasáž či jinou zmíněnou odbočku. Tyto pasáže se s dějem střídají tak, že líčení příběhu je neustále prostupováno a retardováno.

Autor ukončuje román tzv. happyendem.

2. Muž se psem

Děj

Policie z celé Evropy se bez úspěchu snažila dopadnout bankovního podvodníka Jiřího Testona. Komisař Valet se doslechl, že hlídač majáku Václav Kavaňas, kterému měla za měsíc uplynout smluvní doba dvaceti let, se rozhodl, že se po propuštění ze služby stane detektivem a Testona vypátrá. Tato informace v komisaři vzbudila zvědavost. Odplul na maják, aby se s Kavaňasem setkal. Zjistil, že hlídač se mnoho let důkladně vzdělával v oblasti kriminalistiky, ale tvrdil mu, že nikdy žádného zločince nechytí. Přesto se jím nechal

přesvědčit, aby jeden měsíc zůstal na majáku jako hlídač. Kavaňas slíbil, že za tu dobu Testona dopadne.

Zanedlouho poté začal Václav Kavaňas pronásledovat pana Marescu. Ve stejné době se stal majitelem foxteriéra Watsona, čímž upoutal pozornost pronásledovaného. Ten se detektivovi snažil všemožně uniknout a za pomoci různých nástrah se jej zbavit, ale nepodařilo se mu to. Když se pan Marescu ubytoval v hotelu, představil se jménem Václav Kavaňas. Zaslechla to Libuše Kadlecová. a sdělila mu, že je sekretářka Ladislava Kavaňase, který svého bratra Václava mnoho let neviděl a za tu dobu velmi zbohatl. Přesvědčovala pana Marescu, o němž se domnívala, že je oním ztraceným bratrem jejího zaměstnavatele, aby s ní jel k Ladislavovi do Prahy.

Skutečný Václav Kavaňas v hotelu zjistil, že se podvodník ubytoval pod jeho jménem. Vysvětlil situaci hotelovému zřízenci Červinkovi. Ten jej nechal bydlet ve svém pokoji a jako detektiv amatér mu pomáhal s pátráním. Kavaňas tak měl všechny potřebné informace o pronásledovaném.

Pan Marescu konzultoval situaci s Josefem Kellerem. Společně už se pokusili o několik více či méně úspěšných podvodů. Vymysleli, jak připravit Ladislava Kavaňase o peníze. Kellerovi se do Prahy nechtělo, protože měl špatné vzpomínky na problémy, které jim způsobil milionář Ludvík Mudroch, když se od nich nenechal podvést. Přesto se pan Marescu rozhodl, že slečně Kadlecové vyhoví.

Václav Kavaňas ovšem odjel do Prahy ke svému bratrovi dřív než podvodník. Spolu s Václavem se pak na jeho příjezd dobře připravili. Když pan Marescu přišel do Ladislavovy pracovny, uviděl v jeho křesle detektiva. Pokusil se uniknout, ale zjistil, že je v pasti. Za dveřmi už na něj čekali policisté.

Nakonec vyšlo najevo, že Jiří Teston je ve skutečnosti komisař Valet, který sedí od začátku zavřený v majáku, a že bankovního podvodníka Marescu detektiv Kavaňas pronásledoval, aby si zasloužil svůj první, poněkud laciný úspěch.

Postavy

Václav Kavaňas je starší muž úhledný a důstojný, zároveň však hravý a důvtipný. V zubech stále svírá lulku. Málo mluví a hodně se usmívá a přemýšlí. Sarkastický humor je mu vlastní. Využívá jednoduchých logických dedukcí k rozluštění zásad a vysvětlení problémů. Stále si uvědomuje, že člověk se nesmí nechat klamat vnější tvářností věcí. Pracuje jako hlídač majáku. Je rozhodnut, že po uplynutí smluvní doby dvaceti let se stane detektivem. Z knih

načerpal mnoho poznatků o kriminalistice a zeměpisu a je odhodlán dopadnout hledaného podvodníka Jiřího Testona. Pátrání si užívá jako legraci. Protože vlastní foxteriéra, jedna z postav jej považuje za fantoma-muže se psem, noční můru podvodníků. Svému psímu společníkovi detektiv říká Watson a hovoří s ním jako se sobě rovným.

Černobílý foxteriér Watson, druhá hlavní postava díla, se projevuje bystře a inteligentně. Chová se neobvykle, svým jednáním se podobá člověku. Rozhoduje se sám za sebe a projevuje smysl pro humor.

Jiří Teston, ve skutečnosti detektivní komisař Albert Valet, je štíhlý tmavovlasý muž s výrazným obličejem, dobráčkou a ochotnou tváří. Vydělává si podvody. Většina lidí jej považuje za geniálního, avšak na jeho podvodech nic geniálního shledat nemůžeme. Poškozuje mezinárodní banky o směšně nízké částky. Zvláštní pověstí jej opředly události, na nichž nemá zásluhu. Za svou rychle nabytou popularitu vděčí vyhláškám o vypsané odměně za údaje vedoucí k jeho vypátrání, ke kterému policie připojila snímek hledaného v dětském věku. Přestože Václavu Kavaňasovi naznačuje svou nadřazenost, nechá se jím kvůli své zvědavosti, neopatrnosti, omezenému pohledu na skutečnost a nedostatku důvtipu přelstít a dopadnout.

Pan Marescu, tlustý pověřivý bankovní podvodník, vystupuje podle potřeby také pod jmény Peters nebo Wild. Má vysoké sebevědomí a logické myšlení. Dovede lichotit lidem tak, že plní jeho přání, aniž by postřehli, že je s nimi manipulováno. Vše, co dělá a říká, slouží především k jeho vlastnímu pobavení a dokazuje jeho vrozený sklon ke klaunství. Dovede hovořit cizí řečí plynule a bez gramatických chyb, ale uvádí své učitele do zuřivého stavu nehoráznostmi, jichž se při překladu vět dopouští. Dokazuje nesmyslnost zásad uvedených v příručce *Největší úspěch? Ano!* jejich striktním dodržováním a těší jej, že tím rozčiluje ostatní. Za humorné považuje i situace, které by byly pro někoho jiného velmi nepříjemné. Protože nedovede odolat možné legraci, dostává se často do problémů. Zábava pro něj představuje to nejdůležitější. Existují neuvěřitelné historky o jeho magických schopnostech, které však spočívají spíše v náhodách a nepozornosti pozorovatelů. Daří se mu mást lidí eskamotérskými kousky. Když si uvědomí, že jej pronásleduje muž se psem, snaží se mu uniknout, ale nakonec je detektivem dopaden.

Josef Keller, asi čtyřicetiletý hubený, nervózní, podezřívavý a zasmušilý muž, spolupracuje s panem Marescu při jeho podvodech. Důvěřuje svým schopnostem, ale zároveň si uvědomuje, že nemá štěstí, a tak jej provází neúspěch. Protože nadměrně užívá adjektivum „kardinální“, nazývají jej jeho známí Kardinálem. Málokdy vtipkuje, ale dovede překvapit skutečně

vydařenými vtipy. Nedovede se poučit, a tak je odhalen i při svém posledním podvodu a po zásluze potrestán.

Ludvík Mudroch je starý tlustý milionář, dobromyslný a společenský. Má hravý smysl pro humor a neodolá pokušení se pobavit. Záměrně na ostatní působí dojemem, že je hloupý, slabomyslný a naivní, což mu přináší nejlepší zdroj pobavení. Obdivuje svou mladou sekretářku a snaží se jí imponovat, pokud jde ale o zábavu, dělá schválnosti i jí. Díky své inteligenci se nenechá nikým podvést.

Libuše Kadlecová, mladá, krásná, hravá, vtipná a inteligentní slečna, bývalá sekretářka Ludvíka Mudrocha, ovládá všechny muže ve svém okolí. Po milionářově smrti se stane sekretářkou Ladislava Kavaňase, detektivova bratra.

Pan Červinka pracuje jako hotelový zřízenec, což mu umožňuje věnovat se naplno své jediné zálibě, četbě detektivních románů. Pomáhá detektivovi s dopadením podvodníků. Provádí vlastní pátrání, sleduje podezřelé, odposlouchává jejich rozhovory a luští jejich šifry. Z pouhé radosti, že se může stát součástí skutečného detektivního případu, nezištně poskytuje Václavu Kavaňasovi všechny informace.

Čas

V díle není explicitně vyjádřeno, kdy se příběh odehrává, ale je jasné, že hlavní děj je situován do období jednoho měsíce.

Hlavní dějová linie je odvíjena chronologicky, avšak setkáme se rovněž s retrospekci, prospekci a se střídáním rovin u dějů probíhajících paralelně. Přejechy ze současnosti do minulosti nebo do budoucnosti jsou uskutečňovány tak, že působí plynule a přirozeně.

Příkladem retrospektivy je celá šestá kapitola, jejíž děj je umístěn do minulosti. Popisuje, jak se před pěti lety pokusili pánové Marescu a Keller o podvedení milionáře. Tento postup umožňuje čtenáři pochopit vztah zmíněných mužů, který se zformoval právě touto příhodou.

Exkurze do budoucnosti anticipují budoucí události. Autor tak upozorňuje na něco podstatného, co se má stát později, a zase se vrací k hlavní dějové linii. Např. v sedmé kapitole se dozvíme, co se dělo s Kardinálem po dopadení Jiřího Testona, tedy po skončení příběhu, jenž je v románu vyprávěn.

Příklad střídání rovin současně probíhajících dějů nalezneme v páté kapitole. Ve stejné době, kdy pan Marescu zapříčiní groteskní honičku ve snaze uniknout své pronásledovatelce, setkává se Václav Kavaňas na policejním ředitelství se svým bývalým spolužákem. Čtenáři je tak umožněno sledování obou paralelních dějů odděleně.

Čas neplyne souměrnou rychlostí. Podle potřeby autor děj dynamizuje či retarduje různými prostředky tak, že jednou se události odehrávají v rychlém sledu, jindy plynou přirozeně a někdy je děj zpomalen či úplně zastaven.

Prostor

Prostor, do něhož je děj situován, je široký a různorodý, má evropský rozměr. Vedle Československa se děj odehrává ve Španělsku, Francii a Itálii.

Někdy Jirotko prostředí nepopisuje vůbec a ponechává jeho podobu čtenářově fantazii. Jiná místa naopak popisuje detailně, např. interiér majáku, v němž hlavní hrdina strávil téměř dvacet let, či pokoj hotelového zřízence Červinky, ve kterém byl Václav Kavaňas ubytován.

Formální výstavba z vypravěčského hlediska

Vypravěč v díle je tzv. autorský. Zná všechny události minulé, současné i budoucí a jejich okolnosti. Tvoří, komentuje a hodnotí děj i jednání postav, popisuje i anticipuje činy nebo skryté myšlenky postav.

Pro popis vzhledu postav užívá charakteristiku vnější, např.: „Pan Šimek byl malý červenolící pán s krátkými neposlušnými vlasy, nízkým čelem a krkem býka, poctěného první cenou na hospodářské výstavě.“ (M 111) Povahu postav nepopisuje pomocí charakteristiky vnitřní. Nechává postavy, aby se charakterizovaly samy prostřednictvím svého vystupování a jednání. Vypráví spisovným jazykem v er-formě.

Příběh vypráví v čase minulém, avšak některé skutečnosti vyjadřuje časem přítomným. Jsou to prohlášení obecného charakteru, např.: „[...] v každém muži dřímá smysl pro humor.“ (M 8) V přítomném čase také mluví k adresátovi, aby mu vysvětlil některé situace, např.: „[...] spěcháte na nádraží a cestou zmoknete. Jste rozmrzen [...] V polovině cesty vám praskne tkanička v botě. To vás rozzlobí [...] Nakonec vám vlak ujede [...] Máte pocit, že svět je řízen naprosto neodpovědným způsobem... V tom se na vás oboří neznámá stará dáma, a považující vás za úředníka drah, arogantně vám vynadá za to, že automat na peronní lístky nefunguje. Vlna zadržného vzteku vám stoupne až k hrdlu, pak se to všechno zlomí, sednete si na kufr a dáte se do smíchu.“ (M 8-9)

Do svého vyprávění také zařazuje historiky a anekdoty, např.: „Kolovala také zlomyslná historika o tom, jak se v budapeštské kavárně zatkli dva detektivové navzájem, ale zdá se, že je to spíše testonovská anekdota nežli skutečná příhoda...“ (M 9)

V pásmu postav se setkáme s dialogy zachycenými pomocí přímé řeči, graficky oddělené od ostatního textu uvozovkami.

Pásmo přechodu mezi pásmem vypravěče a pásmem postavy tvoří polopřímá řeč, od ostatního textu graficky neoddělená. Jedná se o vnitřní monology, úseky, v nichž některá z postav přemýšlí nebo vzpomíná, které jsou ovšem součástí pásma vypravěče. Např.: „Začíná to na AEUO, to byl nějaký divný státník, myslil si pan Mudroch, jak se tak někdo může jmenovat, to nechápu.“ (M 112)

Kompozice

Princip románu je kauzální. Motivy a témata na sebe logicky navazují, z jednoho tématu vyplývá další, jeden motiv má důsledek v následujícím.

Tektonická výstavba díla je uplatněna jeho pevnou stavbou. Text má úvod, obsahové jádro a závěr. Kompozice je uzavřená.

Dílo je rozčleněno na deset číslovaných kapitol. V závěru každé z nich nalezneme krátký odstavec odlišený od ostatního textu kurzívou, v němž se dozvíme o ději kapitoly následující. Ačkoli se v *Saturninovi* setkáme s podobným uváděním kapitol, v *Muži se psem* má tento postup jinou funkci. Jedná se o satiru na novinové seriály o stíhání zločinců, které obdobně předjímal obsah pokračování, aby čtenáře udržely v napětí.

Jiroka v románu kombinuje několik kompozičních postupů. Hlavní dějová linie je odvíjena chronologicky. Pro vysvětlení některých situací je použit postup retrospektivní, např. ve třetí kapitole se vrací do minulosti pana Marescu, aby čtenáři lépe pochopili jeho povahu. K popisu dvou dějů, které probíhají současně, autor postupuje paralelně. Např. ve čtvrté kapitole, v níž se dozvíme, co se dělal Václav Kavaňas v době, kdy mu podvodník vyměňoval jeho kufř.

K udržení napětí využívá vypravěč retardace a gradace. Děj zpomaluje prostřednictvím různých odboček, především popisů postav a prostředí, dále zařazováním různých anekdot nebo např. analýzami různých typů podvodníků v rozhovoru komisaře Čepeláka s detektivem Kavaňasem v deváté kapitole. Mluví o podvodnících finančních či sňatkových, ale také o různých netypických, kteří přišli na originální metodu, jak zbohatnout. Další výraznou retardací je kapitola o milionáři Ludvíku Mudrochovi. Nejvíce je ovšem retardace patrná v případě uvedení psa Watsona ve čtvrté kapitole. Zde dochází až k zastavení průběhu děje. Při vypravování o tom, co dělal pan Marescu po odchodu z nádražní jídelny v době, kdy je již pronásledován detektivem, aniž by o tom věděl, si právě objevením se foxteriéra uvědomil, že

něco není v pořádku. Vypravěč jeho trojím uvedením dosáhl nejen pozastavení děje, ale také upozornil, že pes bude v příběhu hrát důležitou roli. Poprvé Watsona uvedl větou: „S tím psem to bylo tak,“ (M 53); za dvojtečkou pak zopakoval skutečnost, že pan Marescu byl prozatím klidný a spokojený. Podruhé větou: „A s tím psem to bylo tak,“ (M 54); a nastínil další skutečnost, tedy že pan Marescu si všiml Václava Kavaňase, ale stále si neuvědomoval žádné nebezpečí, dokud se neobjevil foxteriér. Potřetí větou: „S tím foxteriérem to bylo tak“ (M 54); po které následuje příběh o seznámení se pana Kavaňase se psem.

Setkáme se také se zrychlováním děje Nejdynamičtější pasáží je honička, která vznikla, když slečna Kadlecová chtěla v páté kapitole dosáhnout pana Marescu, aby si s ním promluvila. On se domníval, že je pronásledován, a začal před ní utíkat. Do honičky v rychlém sledu vstupují další postavy, což podporuje spád. Gradace děje dosahuje vrcholu právě v tomto místě.

Vyprávění směřuje k nečekané pointě. Tou je skutečnost, že podvodník, po kterém detektiv pátrá, je jím odhalen a donucen zůstat na majáku již na začátku celého vyšetřování, což se ovšem čtenář dozví až v poslední větě románu, a že pronásledování jiného podvodníka, které tvoří hlavní dějovou linku díla, sloužilo detektivovi k tomu, aby si dostatečně zasloužil svůj první laciný „úspěch“.

Muž se psem a hra

Celé detektivní pátrání je pojato jako hra. Nejen zúčastněné postavy to tak vnímají. Také vypravěč přispívá k takovému nahlížení větami: „[...] hra začala, a byl ve střehu,“ (M 58) „Výsledek prvního utkání kola tlustý podvodník kontra muž se psem byl 1:0 pro pana Marescu.“ (M 63) „[...] slečna Libuše Kadlecová hájila barvy jiné firmy s neméně dobrými výsledky.“ (M 68) „Tak já ti tedy nebudu kazit hru.“ (M 83) „No, tak to je vyhráno,“ (M 84) „K utkání s panem Mudrochem nastoupíme v kompletní sestavě úderem třetí hodiny.“ (M 110) „...mimo to měl pocit, že hra se teprve začala.“ (M 133) „Tlustý podvodník byl příjemně vzrušen jako vždy, když veliká hra začínala.“ (M 175)

Vlastní hru si v šesté kapitole vymyslel Ludvík Mudroch na podvodníky, kteří jej chtěli připravit o peníze. Po celou dobu jednání s nimi věděl, že mají v plánu jej oklamat, ale do poslední chvíle předstíral, že nic netuší. Nakonec je nechal podepsat místo smlouvy listinu o tom, že jsou hloupí a neschopní. Kromě toho projevil také zálibu v hádankách, když se snažil uhádnout, za jakým účelem k němu muži přišli. Pokaždé, když vyřkl nějakou možnost, museli mu muži odpovědět buď „Samá voda, přihořívá,“ nebo: „Hoří“. Jakmile se projevilo, že milionář není tak slabomyslný, jak vypadá, ale že právě podvodníci jsou těmi méně

chápavými, situace se obrátila. Kardinál se tázal, co nastane dál, říkal různé možnosti a Mudroch odvětil postupně: „Voda, voda, hoří“. Když už měli podvodníci dojem, že hra skončí nerozhodně a oni uniknou bez trestu, zjistili, že milionář měl vše promyšleno do posledního detailu, byl skvěle připraven, hru dotáhl do konce a zvítězil. V předsíni už na trojici mužů čekali policisté.

Vedle aluzí na míčovou hru se v románu objevují narážky na dětskou hru na slepou bábu nebo na honěnou, kterou představuje např. groteskní honička započatá slečnou Kadlecovou a panem Marescu.

IV. Povídky

1. Profesor biologie na žebříku, Pravidla se změnila

Přestože Jirotkův povídkový soubor *Profesor biologie na žebříku* a soubor povídek a rozhlasových her *Pravidla se změnila* vyšly s velkým časovým rozestupem více než čtyřiceti let, byly napsány přibližně ve stejnou dobu, a to ve čtyřicátých a padesátých letech dvacátého století. Druhou sbírku autor podle vlastních slov sestavil k posouzení, zda legrace, kterou má rád, nezestárla. V předmluvě píše: „Pokud ano, tak prosím berte tuto sbírku povídek a rozhlasových hříček jako ukázkou běhu času a pomíjivosti věcí.“ (Z 9)

Postavy

V jednotlivých prózách zařazených do souborů *Profesor biologie na žebříku* a *Pravidla se změnila* se setkáme s nízkým počtem postav, obvykle v nich vystupuje protagonist a několik vedlejších postav. Jedná se o mužské hrdiny různých profesí, jež vypravěč pojmenovává spojením apelativa a propria, např. pan Kuchta, pan Vítovec, pan Dubina, pan Šebela, pan Dočista, pan Sharper apod. Ženské postavy jako hlavní hrdinky nalezneme pouze výjimečně, např. v povídkách *Pod stromečkem* nebo *Dívka, která mne zklamala*.

V povídkách *Normovací opojení*, *Ani Josef Egyptský ani pan Freud* nebo *Pan Zelenka, pan Babor a Dana Zátopková* vystupují pouze dvě postavy, které spolu vedou dialog.

Setkáme se však rovněž s úvahovými prózami, v nichž nevystupují žádné postavy, vypravěč v nich čtenáře seznamuje se svými názory, např. *Poslední rady na dovolenou*, *O úpadku starých zvyků* nebo *Ženská logika*.

Čas

V některých příbězích je čas vyjádřen explicitně; autor uvádí přímo rok, do něž děj umístil. Jedná se o čtyřicátá a padesátá léta dvacátého století. Většinou čas nespecifikuje, avšak časový rámeček, do něž je příběh zasazen, vyplývá z určitých skutečností, jako je výběr tématu, postav, prostředí, nebo z některých jevů charakteristických pro určité období. Příkladem může být tento text: „Díval se zamyšleně na fascikl označený jménem Bartoš Ladislav, soustružník, narozený 1932 v Praze-Zlíchově, a snažil se potlačit svůj úžas nad tím, jak může být někdo tak mladý. Těšil se na pohovor s tím hochem a uvědomoval si, že i práce kádrového referenta

má někdy příjemné a tak trochu slavnostní okamžiky.“ (P 160) V některých prózách se autor vyjadřuje k záležitostem tak obecným a všeobecně platným, že časový rámec neurčuje explicitně ani implicitně. Např. v povídce *Optimista bez záručního listu* hovoří o lidech, kteří vystupují jako optimisté, avšak při prvním nezdaru všechno vzdají. Takoví jedinci se vyskytují ve všech dobách, a časové limitace pak není třeba.

Děj jednotlivých próz se odehrává v jedné, nejvýše však ve dvou časových rovinách, které se střídají minimálně.

Příběhy zachycují krátké časové úseky několika dní či hodin nebo pouze určité okamžiky.

Prostor

Prostor obvykle není blíže specifikován, neboť to není pro děj podstatné.

Pokud je však explicitně vyjádřen, jedná se nejčastěji o Prahu. V několika povídkách se děj odehrává v zahraničí, a to až na výjimky ve Spojených státech amerických.

S prostorovou charakteristikou se setkáme pouze, je-li to nutné ke specifikaci děje, např.: „Tramvaj byla téměř prázdná.“ (P 95) nebo: „...před třiceti lety měl jistý pan Novotný krejčovský závod v úhledném malém městečku, Zlacený štít jeho krámu hlásal, že pan Novotný je tailor for gentlemen...“ (Z 13)

Formální výstavba z vypravěčského hlediska

Vypravěč ve většině těchto próz je tzv. autorský. Zná minulé, současné i budoucí události a jejich okolnosti. Tvoří a hodnotí děj a jednání postav, charakterizuje postavy a prostředí, popisuje a anticipuje činy i myšlenky postav.

K popisu postav užívá různé postupy. S charakteristikou vnější, jejímž prostřednictvím se čtenář dozví o vzhledu postav, se v povídkách téměř nesetkáme. Pomocí charakteristiky vnitřní informuje čtenáře o povaze postav, např.: „Pan Pelikán je člověk egocentrický.“ (P 26) Hrdinové se však častěji charakterizují sami svým jednáním, vypravěč je popisuje pouze ve výjimečných případech.

Příběhy jsou vyprávěny v čase minulém. Pro vyjádření některých obecně platných skutečností užívá vypravěč čas přítomný a následně opět naváže na dějovou linii zprostředkovanou v čase minulém, např.: „Přítom je ovšem nutno uznat, že romantika je krásná a nesmrtelná. Přesvědčili se o tom inženýři Hanzelka a Zikmund, když je navštívili zástupci pionýrské

skupiny...“ (P 7) Nalezneme však rovněž povídky, v nichž najdeme pouze čas přítomný, např. *Byrokratický tanec kolem elektroměru* nebo *Hledá se teoretik*.

Řeč postav je graficky odlišena od ostatního textu uvozovkami. Vypravěč zachycuje dialogy a monology pomocí přímé řeči.

V některých povídkách se setkáme i s jiným postupem. V próze *Občan čte noviny* hovoří pouze její hrdina. Seznamuje adresáty s úryvky novinových článků, které jej zaujaly. Ty dále komentuje a hodnotí. Novinové články, z nichž cituje, jsou od protagonistova monologu odlišeny uvozovkami a kurzívou. Podobně je tomu v povídce *Podivné duševní stavy pana Sharpera*, v níž pan Smith vypráví příběh o panu Sharperovi.

Výjimečně se setkáme i s formou epistolární prózy, např. v povídkách *Dopis jednomu z nich* nebo *DS 70 nevyjíždí*.

Vypravěč se rovněž odklání od běžně užívaného postupu, když se obrací k adresátům. Např. v závěru *Muže, který nechtěl tatraplán* se obrací k hrdinovi povídky Josefu Sydorovi slovy: „Míval jsi bystrou hlavu a třeba přijdeš na nějaký zlepšovací návrh týkající se Josefa Sydora. Promysli to pečlivě.“ (P 139) Častější jsou vypravěčovy formule směrem ke čtenáři, kdy používá druhou osobu plurálu, např.: „A proto nechte děti a jejich přirozené záliby na pokoji.“ (P 44) Jinde: „Jinak se mějte dobře, koupejte se, chytejte ryby, hledejte hříbky, sbírejte jahody a nenaříkejte, bude-li vám příliš horko.“ (P 8)

Kompozice

Povídky jsou vystavěny na kauzálním principu. Motivy na sebe logicky navazují, z existence jednoho vyplývá důsledek pro další.

Autor uplatňuje tektonickou výstavbu, texty mají úvod, obsahové jádro a závěr. Kompozice je symetrická a uzavřená.

Autor nejčastěji volí postup chronologický; události na sebe navazují postupně v pořadí, v jakém se odehrály. Děj je místy retardován určitými digresemi, např. v povídce *Pod stroměčkem* je do vyprávění zařazena anekdota, v *Propuštění Boba Kellyho* novinový článek nebo v próze *Vyloupený ranch* pojednání o dobrodružné literatuře. Jinými odbočkami jsou popisy postav a prostředí. Prostřednictvím retardace a gradace, dosahované především dialogy postav, je udržováno napětí.

Setkáme se však také s postupem retrospektivním, např. v prózách *Když civilizace vrcholí* nebo *Dívka, která mne zklamala*.

Zvláštním postupem, který autor užívá, je rámcové vyprávění v povídce *Sedm stupňů pod nulou*, kde se odvíjí příběh muže bojujícího se zničujícím horkem. To je ovšem fabulace jistého spisovatele, jemuž během psaní knihy do bytu proniká třeskatý mráz.

Vyprávění většinou uzavírají nečekané pointy.

Témata

Tematicky jsou Jirotkovy povídky velmi různorodé. Nalezneme v nich témata politická, sportovní, umělecká, sportovní, profesní (policejní, lékařská, řemeslnická, myslivecká, novinářská) aj. Mají však jedno společné, jedná se o tzv. komunální satiru, neboli „zesměšnění drobných nešvarů života v ‚reálném socialismu““. (E 618)

Často se setkáme s momentem nabádavosti, usilujícím „viníky“ nejen zesměšnit, nýbrž i polepšit. Např. v *Příhodě v tramvaji* jsou dvě mladé ženy potrestány za svou neústupnost zbytečným konfliktem nebo v povídce *Když civilizace vrcholí* jsou hokejoví diváci, kteří neprávem obrátili svůj hněv proti předsedovi hokejového svazu, po roztržce zatčeni, případně ošetřováni v nemocnici.

Autor ve svých povídkách tematizuje rovněž pijáctví. V těchto případech nabývají prózy charakteru morality. Hrdinové, kteří mají problémy s alkoholem, na jeho požívání tvrdě doplácí. Např. v próze *Ve znamení bílé myši* se hrdina opije, druhý den se cítí i vypadá špatně a paradoxně potká právě dívku, kterou tajně miluje. V závěru je konstatováno: „Cítil touhu zemřít, ale ne dříve, než rozluští nepochopitelnou záhadu, proč lidé do sebe lijí alkohol v naprosto nemyslitelné domněnce, že jim pak bude veselo.“ (Z 70) V povídce *Muž, který nechtěl tatraplán* přichází hrdina kvůli své závislosti na alkoholu o slibnou kariéru a důstojnost. V *Dopise jednomu z nich* je adresát kárán nejen za to, jak odporně působí, když je pod vlivem alkoholu, nýbrž i za činy, jež zatím nespáchal, ale které by v opilosti spáchat mohl, např. zavinění dopravní nehody.

Vyznění těchto příběhů je velmi naléhavé, autor dokonce téměř upouští od komických prvků, aby poukázal na závažnost zmíněného problému.

2. Sedmilháři

Jirotkovy texty zahrnuté do souboru *Sedmilháři* se svým charakterem liší od ostatní autorovy prozaické tvorby. Jedná se o třináct anekdotických povídek, které byly primárně určeny pro vypravěčský pořad Československého rozhlasu a následně převedeny do písemné podoby pro tento společný soubor všech pěti redaktorů pořadu, Zdeňka Jirotky, Vladimíra Kaliny, Ivana Osvalda, Jaroslava Otčenáška a Jindřišky Smetanové. Tyto povídky by se daly označit jako „vyprávění ze života“, tedy příběhy, které autor sám zažil, byl jejich svědkem nebo je vyslechl.

Postavy

V jednotlivých prózách se setkáme s nízkým počtem postav, obvykle jedním hlavním hrdinou a dvěma až třemi vedlejšími postavami.

V některých povídkách je hlavní postavou sám autor, např. v prózách *O kanárkovi* nebo *Nezasloužená pověst*. Většinou se však jedná o Jirotkovy známé či příbuzné, např. spolužáka, paní domácí nebo otce. V ostatních případech vybírá vypravěč za hrdiny svých povídek osoby, které jej zaujaly nějakým zvláštním povahovým rysem. Např. jde o starou paní s neobvyklým elánem v povídce *Porážka u Kolína*, nebo spolužáka s neobvyklou pamětí v povídce *Ze školy*.

S výjimkou paní Hakenové ze stejnojmenné povídky čtenář vždy pochopí, jaký vztah má autor k postavám, o nichž hovoří; zda jde o příslušníky jeho rodiny, spolupracovníky, nadřízené či přátele. Tyto informace jsou přítom v textu explicitně vyjádřeny.

Čas

Příběhy jsou zasazeny do různých časových rámců. Odehrávají se v minulosti, v době, kterou si autor pamatuje, na něž má osobní vzpomínky. V některých povídkách časový rámeček vyjadřuje explicitně a jedná se o čas objektivní, např. v povídce *Nezasloužená pověst* se dějová linie odvíjí „...asi tak v roce 1935...“ (L 17) V jiných povídkách je určen nějakou okolností subjektivního času, např.: „Kdysi jsem sloužil na vojně...“ (L 8) „V době – o níž mluvím – bylo mému tatínkovi asi šedesát let.“ (L 13) Nebo: „Když před lety odešel z Lidových novin Ladislav Khás...“ (L 21)

Setkáme se však i s příběhy, v nichž vypravěč čas nespécifikuje explicitně ani implicitně, např. v povídce *Paní Hakenová*. Jednotlivé prózy zachycují krátké časové úseky několika hodin nebo dní a odehrávají se v jedné časové rovině.

Prostor

Děj jednotlivých příběhů vypravěč zasazuje do různých míst v tehdejší Československé socialistické republice. Tato místa specifikuje explicitním pojmenováním, např.: „...v malé vesnici poblíž Kolína...“ (L 9) „Já jsem kdysi – jako student – bydlel v Hradci Králové u paní Gabrielové.“ (L 15) „...Když jsem sloužil v Olomouci...“ (L 17) Nebo: „...dali si přespolní běh na státní silnici Vyškov-Olomouc.“ (L 26)

Pouze výjimečně není explicitně vyjádřeno, kde se odehrává. V těchto případech je z vyprávění alespoň patrné, zda se jedná o prostředí města, nebo venkova, např.: „...měla maličký pekařský krámk ve venkovském městě.“ (L 12) Nebo: „Bylo to v lese...“ (L 8)

S charakteristikou prostoru se setkáme pouze tehdy, když je to nutné ke správnému pochopení děje, např.: „Byl tam takový pomníček s kovaným křížem, trčel toho ze sněhu jenom kousíček, ale opravdu jsme podle toho našli naši chalupu.“ (L 20)

Formální výstavba z vypravěčského hlediska

Všechny příběhy spojuje vypravěčský subjekt. Tím je postava autora, který v povídkách vystupuje jako Zdeněk Jirotka. V některých povídkách, se přímo účastní děje (*O kanárkovi*), nebo je jeho pozorovatelem (*Ze školy*), v jiných vypráví příběh, který zná z doslechu (*Kantor*). Výjimečně není čtenářům zřejmé, odkud vypravěč příběh zná (*Paní Hakenová*). Tvoří a komentuje děj i jednání postav, charakterizuje prostředí a postavy, popisuje a anticipuje však pouze své myšlenky a názory.

Prostřednictvím vnější charakteristiky vypravěč informuje čtenáře o vzhledu postav, např.: „Ale to už se na novou fůru drápala babka, taková útlá a drobná...“ (L 10) Povahu postav popisuje pomocí charakteristiky vnitřní, např.: „Byla prostá, dobrosrdečná a občas trochu hubatá.“ (L 11) Častěji však charakterizuje postavy nepřímým prostřednictvím jejich jednání a chování v jednotlivých situacích.

Děj, postavy a prostředí jsou popisovány v minulém čase, v ich-formě nebo v er-formě. Součástí vyprávění tvoří dialogy postav graficky oddělené od ostatního textu. Občas jsou použity obraty navazující kontakt se čtenáři, přičemž autor užívá druhou osobu plurálu, např.: „Jednu takovou historii bych vám chtěl vyprávět [...]“ (L 6)

Kompozice

Jirotkovy prózy publikované v souboru *Sedmilháři* jsou vystavěny na kauzálním principu, motivy mají logickou návaznost, z jednoho vyplývají důsledky pro další.

V povídkách je uplatněna tektonická kompozice textu s úvodem, obsahovým jádrem a závěrem.

Děj je odvíjen chronologicky a jedinými digresemi jsou popisy postav a prostředí. Ty nijak zásadně nezdržují děj, ale slouží k vysvětlení okolností za účelem správné percepce děje. Vyprávění tedy od začátku graduje k pointě bez výraznějších retardací, což připomíná kompozici anekdot.

Každá povídka má jednoduchou vtipnou pointu vyjádřenou obvykle v závěru, často i v poslední větě. Např. paní, která v povídce *Maruška* spěchala, přeběhla křižovatku na červenou a utíkala strážníkovi, jenž jí vyhrožoval, že střelí, pokud zmíněná nezastaví. Nakonec ji dohonil a musela zaplatit pokutu, načež pronesla: „Já jsem stejně věděla, že nestřelí.“ (L 12)

Témata

Jako témata pro své prózy v souboru *Sedmilháři* vybírá Jirotka historky z vlastního života, zajímavosti, své zážitky nebo vyslechnuté příběhy se zajímavým průběhem, překvapivou pointou nebo nečekanými důsledky.

Například povídka *Balkón, šavle, růže* popisuje, jak autor, jeho bratr, švagr, bratranec a dva přátelé vyrušili zloděje a vylekali jej tak, že utíkal přes růžový záhon několik kilometrů od jejich domu.

S překvapivou pointou se setkáme v povídce *Rada*, kde si generál nic nedělá z tykání záložníka a doporučuje mu, ať totéž raději nezkouší u nějakého poručíka.

Nečekané důsledky vyllynou z okolností např. v próze *Nezasloužená pověst*, v níž se Jirotka nechal raději přeložit na službu do jiného města, než aby se mu ostatní vojáci posmívali, že si nenechal poradit a vzal s sebou na hory poručíka Meredu, který zvýšil statistiku jeho zraněných partnerů.

Autor tematizuje pouze ty skutečnosti, které působí komicky. Můžeme konstatovat, že zábavnost povídek v *Sedmilhářích* je jejich dominantní, ne-li jedinou intencí.

V. Humor Zdeňka Jirotky

Zdeněk Jirotka používá ve svých prozaických dílech mnoho prostředků komiky. Jedná se především o parodii, satiru, situační a jazykovou komiku, anekdoty, černý humor, ironii a satiru. Těmito prostředky se s výjimkou parodie, o níž pojednáme v následující kapitole, se budeme zabývat jednotlivě, přičemž k vysvětlení pojmů budeme vycházet z Encyklopedie literárních žánrů a ze Slovníku literární teorie.

Satira neboli zesměšňování se u Jirotky vyskytuje často. V románu *Muž se psem* Zdeněk Jirotka zesměšňuje četníky a policisty. Např. v páté kapitole použil přirovnání, že slečna Kadlecová je chytrá jako četník. V závorce uvedl: „Tohoto lidového přirovnání bylo použito s laskavým svolením zemského četnického velitelství.“ (str. 67) Ve stejné kapitole se dočteme: „Běžící strážník, opájející se svou autoritou i v tomto pohnutém okamžiku, hulákal na lidi a žádal, aby běželi v abecedním pořadí.“ (str. 72)

V povídce *Tajemná zpráva čili skutečný telegram dodaný ústřední telegrafní stanici Praha X/5* jsou zesměšňovány složité postupy při řešení jednoduchých úkolů. Členové *Klubu hádankářů* se snaží rozluštit nesmyslnou zprávu z telegramu, která je podle jejich mínění zašifrovaná. Vymyslí několik metod, ale přesto sami nepřijdou na skutečný obsah zprávy. Např. pomocí jedné metody dospějí k původnímu textu a dešifrování jinou metodou by trvalo celý život.

V povídce *Normovací opojení* autor prostřednictvím satiry poukazuje na nesmyslnost některých pracovních norem. Paní Zvárová tvrdí, že mzda uklízečky za utření prachu z přepážky měřící dva a čtvrt čtverečního metru by byla 0,19125 Kčs „a ta uklízečka by ji musila utřít 10 000krát, abyste jí to vůbec mohli vyplatit beze zbytku v platných mincích tohoto státu.“ (P 68)

U **situační komiky** si autoři ve svých dílech libují v situacích překvapujících nečekanou bizarností až groteskností.

V Jirotkově románu *Saturnin* nalezneme takových momentů několik. Např. v první kapitole si vypravěč vzpomíná na novinový článek, který popisuje, jak Saturnin přinutil lupiče, jemuž vyrazil z ruky revolver, k boji středověkými zbraněmi, jež visely na stěně. Takový zápas byl velmi komický, protože lupič se zbraní, kterou si vybral, neuměl zacházet. Po probrání se z bezvědomí nevyloučil, že se na hlavě zranil sám a „mimoto prý měl po celý zápas hrozný strach, že rozbije lustr“. (S 11)

V povídce *Ani Josef Egyptský ani pan Freud* dojde ke komické situaci ve snu babičky o rozvodovém soudním přelíčení na přístavišti parníků pod Palackého mostem v Praze. Toto bizarní stání po chvíli přestává soudce bavit, a proto „[...] šel k vodě, vstoupil do Vltavy a důstojně plaval k smíchovskému břehu, na němž do houstnoucí tmy zářil neonový nápis ‚Staropramen‘. Babička si sedla na dřevěný schůdek u restaurace, dívala se na řeku a čekala.“ (Z 44)

V románu *Muž se psem* se setkáme se situací groteskní, kdy postavy jednají v rozporu se zvyklostmi a předpoklady. V páté kapitole se pan Marescu kvůli legraci snaží uniknout slečně Kadlecové, která za ním běží, aby mu něco sdělila. Postupně se k nim z různých důvodů přidávají další lidé. „Pronásledovatelů stále přibývalo a nakonec byla ulice plna pádících lidí, z nichž vlastně nikdo neměl tušení, co se děje.“ (M 71) Tuto situaci vypravěč hodnotí: „[...] poměrně rozumní jedinci mohou vytvořit dav, který uveden do pohybu, si počíná jako splašený skot.“ (M 68)

Jiné humorné situace nastávají, když se postavy chovají jinak, než je pro ně přirozené z hlediska věku, společenského postavení apod. Ve dvanácté kapitole *Saturnina* baví dvanáctiletý Pepík mužské členy tenisového klubu svými znaleckými posudky krásy dámských nohou.

Komicky působí rovněž Saturnin, když mluví uctivě a zároveň svým neuctivým chováním ponižuje člověka, s nímž jedná. Např.: „„Oh promiňte, mladý pane, opravdu jsem vás nechtěl urazit,“ omlouval se pokorně Saturnin, a vyškubnuv Miloušovi hořící cigaretu ze rtů, hodil ji do Vltavy. Zmátl jak tetu Kateřinu, tak Milouše natolik, že měl čas majestátně odejít, aniž cokoli řekl.“ (S 35)

Ve třetí kapitole *Muže se psem* projevuje foxteriér Watson zájem svoji hmotností. Stojí na nádraží na váze a čeká, až někdo vhodí do automatu minci. V sedmé kapitole se setkává s fenkou a „hovoří“ s ní mj. o psí filozofii. Přestože čtenář ví, že se jedná o psa, má z popisu jeho chování dojem, jako by byl Watson člověkem.

V povídce *U Marcelky se to osvědčilo* adjunkt Buriánek polévá vztekající se lidi studenou vodou, protože jeho známá říkala, že „se jí to u Marcelky osvědčilo.“ (P 22)

Jazyková komika je u Zdeňka Jirotky velmi různorodá. Jedná se např. o záměnu smyslu slov v románu *Saturnin*. Ve čtvrté kapitole dojde k humorné situaci díky tomu, že majitel továrny na čisticí prostředky odpoví svému zaměstnanci na otázku, co vznikne z připravené směsi chemikálií: „Ví Bůh“. Všichni jeho spolupracovníci se rozutečou, protože si myslí, že řekl „výbuch“.

Ve dvacáté kapitole tohoto díla nalezneme vtípnou transformaci běžné věty v ustálené spojení. Několik mužů se pokouší vyprostit dědečka zaklíněného v balvanech. Jeden volá: „Táhněte vzhůru!“ Druhý: „Táhněte vpravo!“ A dědeček: „Táhněte k čertu, vždyť mě přetrhnete!“ (S 167)

Humorně působí rovněž jazykový projev postav, které hovoří s charakteristickou dikcí. Např. v románu *Muž se psem* říká pan Vrana s ostravským přízvukem: „Jsem soukromy detektiv Vrana a žadam, aby me sdělení bylo brano vážně.“ (M 9)

K jazykové komice můžeme přiřadit rovněž legračně znějící jména. Např. v *Saturninovi* se jedna postava jmenuje Augustin Gustin.

Směšně působí, pokud jsou některé postavy označeny nezvyklým způsobem. Např. Milouš ze *Saturnina* dostal v šestnácté kapitole od vypravěče titul „korunní princ“. Přístavnímu úředníkovi v *Muži se psem* říká autor „obrylený ouřada“. Jiná postava v tomto díle je přezdívána „Kardinál“, protože často užívá výraz „kardinální“. Chlapci v povídce *Strašidlo na nádraží* říká vypravěč „strašidlo“, protože se obléká jako pistolník z divokého západu.

V povídce *Nashledanou v roce 1964* pan Starý komicky zachází s jazykem, když nemístně a příliš často užívá pasivum, např.: „debata byla debatěna“ (P 55) nebo: „zboží mělo být vzato a odejito“. (P 55)

Do této kategorie můžeme rovněž zařadit vtípná přirovnání. Např.: „Přirovnával lidstvo k hladové krávi na asfaltu...“ (M 36) Nebo: „Píchal jsem do snopů, jako kdybych vraždil vepře...“ (L 9)

Anekdota Encyklopedie literárních žánrů definuje takto: „komicky pointovaná epická miniatura, charakterizující určitou osobu nebo lidskou skupinu“. (E 18) Tematizace skutečných osob v anekdotách je podle autorů této publikace dána mj. jejich momentální společenskou popularitou.

V románu *Muž se psem* vzniká série anekdot o Jiřím Testonovi právě na základě bizarních událostí kolem této postavy, které zná celá Evropa. Při vyprávění jedné „testonovské“ anekdoty autor ještě umocní její komické vyznění když položí otázku: „To neznáte? Víte to, jak...?“ A řekne celou anekdotu, kterou následně doslova zopakuje. Jinou anekdotu v tomto románu vypravuje např. v osmé kapitole pan Červinka.

V povídce *Pod stromečkem* si stará paní vzpomíná na anekdotu o židovském vojákově, kterému rabín slibuje, že bude brzy večeřet s Abrahámem, a zraněný na to odpovídá: „Pánbu ví, že bych radši nežral.“ (Z 170)

Podobným prostředkem komiky je v próze Zdeňka Jirotky vyprávění vtípných historek. Např. v díle *Saturnin* se s ním setkáme v desáté kapitole, v níž protagonista vypráví, jak nocoval

v nájemním domě svého známého. V noci prý u jeho dveří zazvonil opilý muž, který tvrdil, že se jmenuje Alois Brudík a nemůže nalézt svůj dům. Vypravěč jej poslal pryč a ráno si při zamykání domovních dveří všiml, že je na nich tabulka s nápisem „Alois Brudík“.

V *Muži se psem* se dočteme: „Kolovala také zlomyslná historka o tom, jak se v budapeštské kavárně zatkli dva detektivové navzájem...“ (str. 9)

Celá sbírka povídek *Sedmilháři* je sestavena z humorných historek z autorova života.

Jirotka se ve svých dílech nevyhýbá ani specifickému druhu komiky, který nazýváme **černý humor**. Mohli bychom jej charakterizovat jako druh humoru, který užívá prostředky vůči komickému kontextu drastické nebo tragické.

Např. v šesté kapitole *Saturnina* si doktor Vlach představuje smrt dědečka tak, že jej obklopí jeho příbuzní a budou jej něčím tvrdým mlátit, protože jinak by vůbec neumřel. V kapitole šestnácté se dědečkovi hosté domluví, že půjdou na túru pro zásobu potravin do srubu doktora Vlacha, a dědeček prohlásí, že kdo s nimi nepůjde, zůstane bez jídla a bude pohřben, až se ostatní vrátí. Podobně vyznívá jeho tvrzení, že kdo nebude moci pokračovat v cestě, bude zanechán svému osudu.

V knize *Sedmilháři* přijdou paní Hakenové oznámit, že jejímu synovi při fotbale přerazili nohu, když střílel na branku. Její reakce: „A dal gól?“ vyznívá tragikomicky.

Ironii charakterizoval Štěpán Vlašín jako „posun významu, v němž kladně hodnotící soud má pejorativní smysl.“ (T 159)

V Jirotkově tvorbě se setkáme spíše s ironickými narážkami, které postavy používají k provokaci ostatních. Např. v šesté kapitole *Saturnina* se dědeček se šibalským výrazem ptá svého vnuka, který žije na obytné lodi, proč nepřišel po řece. Ve dvacáté kapitole je slečna Barbora udivena, že po pádu protagonisty do tůně v ní nějaká voda zůstala, a říká mu, že by měli odejít dřív, než spadne zpět ta část vody, která vystříkla přímo nahoru.

V *Muži se psem* radí pan Marescu svému společníkovi, který je známý častým užíváním výrazu „kardinální“: „...ale mluvte stručně a pokud možno vynechávejte slovo ‚kardinální‘. Tím to zkrátíte asi tak na polovinu.“ (M 109)

Za „nejvyšší stupeň hořké ironie“ (T 335) je označen **sarkasmus** jako „kousavý jedovatý výsměch, jízlivý vtip či posměšek.“ (T 335) Ten u Jirotky najdeme např. v povídce *Dopis jednomu z nich*, jež obsahuje jízlivý dopis opilci. V jeho závěru adresátovi uštěpačně doporučuje: „Jste mladý, na světě je krásně, a proto pijte, pijte, pijte, dokud sklenka kyne vám a dokud nedostanete delirium tremens. Ať něco užijete.“ (P 12)

VI. Zdeněk Jirotka a populární literatura

V obou Jirotkových románech i v povídkách nalezneme autorovy invektivy vůči některým žánrům populární literatury v podobě parodie, tedy literárního žánru imitujícího a karikujícího určité literární dílo nebo jejich typ.

V románu *Saturnin* sluha s hrdinovým dědečkem provozují *Kancelář pro uvádění románových příběhů na pravou míru*. V této instituci se staví skepticky k tvrzením obsaženým v románech, novelách a povídkách. Nedůvěryhodné texty podrobují šetření a zájemcům podávají „pravdivé informace, jak se příběh udál ve skutečnosti.“ (S 202) V dopise svému pánovi Saturnin popisuje, jak s dědečkem uvedli na pravou míru několik literárních děl, např. společenský román, v němž se účetní Sláma snaží rázně a sebevědomě přesvědčit továrníka, aby mu dal za ženu svou dceru. Podle zjištění Kanceláře ze sebe účetní v rozčilení nedokáže vypravit souvislou větu a továrníkova dcera o něj nestojí. V závěru dopisu Saturnin píše: „Práce, která nás čeká, je gigantická, ale my k ní přistupujeme s nadšením. Nic neujde našim bdělým zrakům a všechny hříchy budou potrestány.“ (S 208)

V románu *Muž se psem* jsou komicky transformovány předlohy ustálených literárních žánrů detektivky, novinových seriálů o stíhání zločinců a brožur o snadném dosažení úspěchu. V próze se setkáme s mnoha aluzemi na žánr detektivního románu vyskytuje se zde řada podobností s příběhy soukromého detektiva Sherlocka Holmese od Arthura Conana Doylea.

Holmes má bratra a je svobodný. S oblibou kouří dýmku. Případy řeší se svým společníkem a přítelem doktorem Johnem Watsonem. Během svého pátrání musí luštit různé hádanky a taje, s nimiž si poradí díky své schopnosti logicky dedukovat. K jeho charakteristickým znakům patří rovněž lupa. Jeden z jeho nejznámějších případů je popsán v knize *Pes baskervillský*, ve které Holmesovi pomáhá také neznámý informátor.

Václav Kavaňas, hlavní postava *Muže se psem*, má také bratra. Neoženil se, žil mnoho let sám na majáku, aby zapomněl na nešťastnou lásku. V zubech neustále svírá lulku. Společníka mu sice dělá foxteriér, ale detektiv jej pojmenuje Watson a zachází s ním jako s člověkem. Díky svým logickým dedukcím překonává Kavaňas řadu překážek. S hádankami a rébusy se setkává, když se snaží rozluštit zašifrované rozhovory podvodníků, jež pronásleduje. O těchto rozhovorech ví zásluhou svého informátora, hotelového zřízence Červinky. Při vyšetřování používá lupu. Když pes Watson v jeho pokoji objeví knihu *Pes baskervillský*, vrčí na ni.

Postup žánru novinových seriálů je prezentován tak, že v závěru každé kapitoly díla krátký odstavec odlišený kurzívou od ostatního textu poutavě a napínavě informuje o ději kapitoly

následující. Autor se takto snaží, podobně jako autoři novinových seriálů, přimět recipienta, aby pokračoval ve čtení příběhu.

Ironizací příruček, které prozradí, jak dosáhnout úspěchu, je kniha *Nejvyšší úspěch? Ano!*, jejímiž pokyny se řídí pan Marescu. Nesmyslné rady kvituje jejich doslovným dodržováním. Např. dodrží radu „Získejte si důvěru svého šéfa.“ (M 41) Další rada však zní: „Zabývejte se stále zkoumáním povah. Fridrich Rucket: Kdo sedí na vrbě, je blázen, nevyřeže-li si pišťalku.“ (M 42) Zkoumáním povah zjišťuje, že šéf je popudlivý, když si někdo vyřeže pišťalku z jeho vrby. Pan Marescu následně dostává výpověď a je odsouzen ke dvěma měsícům podmíněně. Po několika nepříjemných událostech, které se stanou v důsledku dodržování rad uveřejněných ve zmíněné příručce, vyjde najevo, že takové knihy mohou být člověku nebezpečné, pokud k nim někdo přistupuje příliš vážně. Pro pana Marescu jsou sice především zdrojem pobavení, ale brzy zjistí, že při jejich přesném plnění se dostaví účinek opačný.

Jirotka motivy ustálené komerční zábavy ironizuje. V románu se ovšem setkáme i s vyloženou kritikou. Největší zálibou hotelového zřízence Červinky je četba detektivních románů. Na jejich vývoj ovšem pohlíží kriticky, v sedmé kapitole tvrdí: „[...] detektivka jako literární druh překročila svůj kulminační bod a její úroveň klesá.“ (M 127) Iritují jej především nedomyšlená řešení, která jsou podle něj výsledkem slabomyslnosti.

Na tento nedostatek Jirotka útočí jediným, záměrným nesmyslem v knize. V poslední kapitole je pronásledovaný podvodník vláknán do pasti. Vejde do místnosti, v níž očekává člověka, kterého hodlá připravit o peníze. Místo něj však v křesle uvidí detektiva Kavaňase, jemuž se snaží celou dobu uniknout. Otočí se a chce utéci. V odchodu z pokoje mu však zabrání doga stojící u dveří. V posledním odstavci autor konstatuje, že tou dogou je přestrojený foxteriér Watson.

V románu *Saturnin* se setkáme s invektivou vůči tzv. červené knihovně. V patnácté kapitole vypráví teta Kateřina námět románu o „květině Martě“, „která se přes všechny nástrahy osudu a víry života přece jenom našla, aby v harmonickém souzvuku prožívala tiché štěstí manželského života“. (S 128) Po tetině odchodu pronáší doktor Vlach řeč o katastrofálních následcích tzv. ženských románů. Tvrdí, že je nebezpečné namlouvat čtenářkám, že manželství je jedna z mála možností, jak zbohatnout, že to není nic definitivního a nikdy není pozdě jít za hlasem svého srdce. Nežádoucí vliv této literatury, v níž je dívkám namlouváno, že bohatí muži se žení jen s chudými děvčaty, dokládá příkladem ze svého života. Přítelkyně mladíka, kterého doktor ošetřoval, se nechala ovlivňovat těmito tiskovinami. Její chování chlapce velmi trápilo. Kdyby nezjistil příčiny jejího rozhodování mezi ním a jiným mladým

mužem a včas nezakročil, o svou dívku by přišel. Nakonec se s ní oženil, ale obával se, aby nevyšel román, v němž vdaná žena zjistí, že její manželství bylo omylem.

Problematicke ženských románů se Zdeněk Jirotko věnuje rovněž v povídce *Jak Patricii Wardovou potkalo štěstí*. Jedná se o vyličení osudu dívky, kterou narozdíl od románových příběhů její bohatý přítel nevezl k oltáři, ale do porodnice. Z jejího milence se později stal pasák. Z Patricie a několika dalších dívek udělal prostitutky a požadoval od nich polovinu jejich výdělku. Patricii se nelíbilo, že nemá žádné výhody, a podala na něj žalobu. Soudní proces vyvolal senzaci, mladík byl odsouzen na tři roky vězení a slečna Wardová si nadále vydělávala návštěvami starých pánů. V závěru povídky autor píše, že by byl rád, kdyby mladé dívky, které čtou romantickou literaturu, „statečněji snášely pomyslení, že si pro ně mladý milionář nepřijede“. (P 115)

Další zmínku o tomto literárním žánru najdeme v povídce *Práce a předsudky*, v níž označuje ženskou literaturu explicitně za ohlupující.

V povídce *Hledá se teoretik* autor charakterizuje ženské romány jako žánr, „kde vládne taková shovívavost mezi autorem a čtenářem, že se nic nestane, ani kdybyste osvětlil všechny sedící skrz klíčovou díрку, nebo kdyby se Tomík nejdříve oholil a pak namydil“. (Z 23, 24) Uvádí zde s posměchem několik pravidel, jak takové romány psát. Např. už z titulu musí být patrné, že „práce navazuje na román předešlý, který se našim čtenářkám tolik líbil“. (Z 24) Román má být napsán dřív, než začne vycházet, aby čtenářky neměly tendence radit autorovi, jak se má děj vyvíjet. Všechny osoby musejí být hmotně zabezpečeny, chudoba se vyskytuje jen proto, aby se mohla změnit v blahobyt. Smutné skutečnosti slouží pouze k tomu, aby byl jejich změnou k lepšímu zvýrazněn šťastný konec. Hrdinka může mít nějakou úžasnou vlastnost, díky níž rychle zbohatne. Jirotko varuje před takovými příběhy, které se často jejich autorům vymknou z rukou, a přeje si, aby našli dost síly a hodili dílo „do kamen“. (Z 29)

Ačkoliv doktor Vlach v románu *Saturnin* tvrdí, že narozdíl od tzv. ženské literatury má četba dobrodružná méně zhoubný vliv, protože „i nejpitomějšimu klukovi je jasno, že nemůže strážníky na Václavském náměstí chytat do lasa a že řemeslo už dávno nemá zlaté dno,“ a že je snadné „dokázat nedospělému klukovi, že není krvežíznivým pirátem,“ (S 131) v povídkách se Jirotko k dobrodružné literatuře staví kritičtěji.

V povídce *Strášídlo na nádraží* ukazuje, jak může dopadnout čtenář, který podléhá vlivu rodokapsových kovbojek. Chlapec, kterého zde popisuje sice nemá koně, přesto však chodí, jako kdyby strávil celý den v sedle. Nevlastní revolver, snaží se ovšem alespoň oblékat jako hrdinové z divokého západu. Vzhledem k tomu, že ke svému ustrojení použil pouze dostupný materiál jako „kovové gombíky, jimiž se kdysi v naší armádě označovaly poddůstojnické

hodnosti,“ (P 29, 30) či kostkovanou košili, která by se hodila jako masopustní maska Turka, vzbuzuje v lidech místo respektu spíše posměch. „A z toho plyne, jak těžký je dnes život rodokapsového romantika,“ (P 30) uzavírá autor.

Povídka *Vyloupený ranch* má mnohem naléhavější vyznění. Zdeněk Jirotko v ní ukazuje závažnější důsledky působení dobrodružné literatury na chlapce. Parta osmi mladíků v povídce stanula před soudem za vykradení chaty zvané Rathův ranch. Ovlivnění literaturou o amerických pistolnících se oslovovali přezdívkami Andy, Casidy, Red apod. a odívali se jako kovbojové. Ve škole špatně prospívali a v práci měli špatnou morálku. U soudu se doznali ke krádeži, někteří byli odsouzeni ke třem až šesti měsícům nepodmíněně, ostatní dostali podmíněné tresty a všem byla nařízena „ochranná výchova, která jim umožní návrat mezi normální lidi, kteří se ze čtení rodokapsů na rozumu nepomátli“. (P 133) Autor apeluje na rodiče: „Není jedno, jak se váš syn obléká, s kým se stýká a co čte. Oblek, při jehož spatření se plaší klidný pivovarský kůň, může být a obvykle také je příznakem toho, že s mladým mužem něco není v pořádku. Špatná společnost a braková literatura může pak zavinit to, co jsme viděli a slyšeli u soudu.“ (P 133)

Z těchto příkladů je patrné, že ačkoli se Zdeněk Jirotko dovedl populární literatuře vysmát, snažil se ve svých dílech zároveň - někdy až mravokárně - upozornit na nebezpečí hrozící těm, kteří ji berou příliš vážně a nechají se jí ovlivňovat v reálném životě.

VII. Závěr

Cílem této bakalářské diplomové práce bylo analyzovat všechny prózy Zdeňka Jirotky, které přes svou popularitu stále zůstávají na okraji zájmu literárních historiků a kritiků.

Autorův románový debut *Saturnin* se setkal s nebývalým ohlasem. Dočkal se mnoha vydání, filmové adaptace, rozhlasového, divadelního a čtyřdílného televizního zpracování a překladu do několika jazyků. Jirotkův druhý román *Muž se psem* zůstává poněkud zastíněn autorovou úspěšnou prvotinou. Po důkladné analýze obou děl však docházíme k závěru, že neprávem. Obě díla jsou sice protkána bezstarostnou hravostí, která neguje pochmurný čas, v němž vznikala, *Muž se psem* však *Saturnina* přesahuje svým satirickým účinkem, jež umocňuje bravurní pointa.

Tvorba Zdeňka Jirotky po druhé světové válce sestává převážně z povídek se širokým tematickým záběrem. Povídky publikované v souboru *Sedmilháři* se svým charakterem liší od ostatní autorovy prozaické tvorby, neboť byly primárně určeny pro rozhlasové vysílání. Jedná se o jednoduchá anekdotická „vyprávění ze života“, která nenapovídají mnoho o autorově literárním vývoji. Avšak na povídkách zařazených do souborů *Profesor biologie na žebříku* a *Pravidla se změnila* je patrné, že ráz Jirotkovy tvorby se během několika let výrazně změnil z lehké satiry na morality.

Při analýze komických prostředků, s nimiž se v humoristické próze Zdeňka Jirotky setkáme, jsme zjistili, že ačkoliv je tento autor považován především za satirika, jeho komický záběr je daleko rozsáhlejší. Kromě satiry totiž využívá rovněž jazykovou a situační komiku, anekdoty, černý humor, ironii či sarkasmus.

Autor v prózách odhaluje svůj postoj k některým žánrům populární literatury, především k románům ženským, dobrodružným a detektivním, a varuje před nežádoucím vlivem četby literárních děl tohoto charakteru. Tento náhled se objevuje již v románové prvotině a v každém dalším díle se vyostřuje. V podtextu humoristických románů přináší Jirotka závažné sdělení, které v povídkách vystupuje do popředí a zastíňuje komické prvky.

Jirotkův literární vývoj recenzenti přijímali s nevolí, autorovy povídky ze čtyřicátých a padesátých let považovali dokonce za zklamání. J. R. Pick vytýká Jirotkovi jejich „didakti a pathetické moralisování“ (LN 4) na úkor humoru a fantazie. Jiří Opelík kritizuje styl Jirotkových povídek, který „zůstává jen na úrovni referátu, nejde nad přepis žurnalistických fakt, nechce být víc než radou nebo nabádáním“. (K 5) Podotýká, že „...místo jiskřivého intelektuálního humoru dřívějších knih Jirotkových se čtenáři servírují politicky mravoličné příběhy se závěrečnou poučující sentencí.“ (K 5) Opelík označuje Jirotkovu povídkovou

tvorbu za „dokument stagnace a poklesu tvořivých sil jednoho z našich nejtalentovanějších humoristů“. (K 5)

Po analýze děl Zdeňka Jirotky přinášející komplexní pohled na jeho tvorbu jsme došli k závěru, že tón jeho prózy znatelně zvažněl a ztratil mnoho ze své hravosti a fantazie. To pravděpodobně způsobilo, že jeho pozdější díla zůstávají ve stínu slavného *Saturnina* a s výjimkou *Muže se psem* nejspíše právem.

Literatura

Primární literatura

Jirotka, Z.: Saturnin. Šulc- Švarc, Praha 2007.

Jirotka, Z.: Saturnin. Československý spisovatel, Praha 1959.

Jirotka, Z.: Muž se psem. Mladá fronta, Praha 1954.

Jirotka, Z.: Profesor biologie na žebříku. Československý spisovatel, Praha 1956.

Jirotka, Z.: Sedmilháři. Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha 1969.

Jirotka, Z.: Pravidla se změnila. Akcent, Praha 2004.

Sekundární literatura

Mocná, D. a kol.: Encyklopedie literárních žánrů. Paseka, Praha 2004.

Vlašín, Š.: Slovník literární teorie. Československý spisovatel, Praha 1977.

Forst, V. a kol.: Lexikon české literatury. Academia, Praha 1993.

Lacina, V.: Doslov in Muž se psem. Mladá fronta, Praha 1954.

Pilař, F.: Doslov in Saturnin. Československý spisovatel, Praha 1959.

Recenze

- ref. Saturnin: J. Janoušek, Živá tvorba 1943/44, s. 34; V. Tichý, Národní práce 23. 6. 1943.
- ref. Muž se psem: V. Kolář, Lidové noviny 30. 9. 1944; V. Tichý, Národní práce 11. 10. 1944; F. Buriánek, Zemědělské noviny 9. 7. 1948.
- ref. Profesor biologie na žebříku: J. Opelík, Kultura 1957, č. 6; J. R. Pick, Literární noviny 1957, č. 6.